

Міщанин В. В.
(Ужгород)

УДК 94(477.87):«1944-1946»:35.071. 51

**КОРДОНИ
Й АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ
(1944-1946)**

У статті йдеться про адміністративний устрій та кордони Закарпатської України 1944-1946 рр. Автор вказує на територіальні питання, пов'язані з Пряшівщиною і Мараморош-Сигітщиною, досліджує повоєнне облаштування кордонів і функціонування фінансової міліції, аналізує адміністративну реформу Народної Ради Закарпатської України: утворення окружних центрів, селищ міського типу, об'єднання чи поділ сіл, включення приміських сіл до міст Закарпатської України.

Ключові слова: Народні Комітети, село, місто, округ.

Період Закарпатської України 1944-1946 рр. – складний і неоднозначний в історії Закарпаття – ще довго викликатиме увагу дослідників. І це попри те, що у свій час він уже цікавив як радянських істориків, так і українських дослідників періоду незалежності, а також їхніх російських колег. Першою ґрунтовною монографією, написаною із залученням значної кількості історичних джерел, так би мовити «по свіжих слідах» (опублікована у 1954 р.), інформацію з якої черпало не одне покоління радянських істориків, стала робота І. Євсєєва [24]. Однак її автор, як і всі інші дослідники того часу, змушений був писати історію краю з марксистсько-ленінських позицій.

Лише із здобуттям Україною незалежності стало можливим об'єктивно відтворити події середини 1940-х рр. на Закарпатті. У 1995 р. побачив світ другий том «Нарисів історії Закарпаття» [30], де цьому періоду присвячено цілий розділ «Закарпатська Україна: досвід розвитку, проблема возз'єднання (кінець 1944 – 1945 рр.)», який включає в себе 13 параграфів. Його автори М. Макара, О. Довганич, І. Гранчак, В. Приходько, В. Ілько, І. Ілько досліджували різні аспекти політичного, соціально-економічного, національного і культурного розвитку Закарпатської України.

У цьому ж році з'явилася монографія М. Макари [26]. Цінність її полягає в залученні автором раніше недоступних дослідникам джерел, цінним авторським підходом до оцінки подій 1944-1945 рр. в краї.

Проте всі згадані автори згадані не досліджували питання адміністративно-територіальних змін на Закарпатті. Частково висвітлив це питання доцент Ужгородського національного університету М. Токар у доповіді на міжнародній конференції «Іюнь 1940-го. Бессарабія и Северная Буковина в составе СССР» [35], що відбулася в 2010 р. у Ти-

располі. Він проаналізував хід радянізації та виділив характерні її ознаки. На його думку, Закарпаття стало завершальною фазою геополітичної експансії (з територіальними придбаннями) Радянського Союзу на західному напрямку. М. Токар зазначив: «Події, пов'язані з початком та завершенням Другої світової війни, мали значний вплив на геополітичні та національно-політичні стратегії багатьох країн Європи. Особливе місце в даній проекції займав Радянський Союз (СРСР). На фоні західноукраїнської експансії радянської політичної системи важливим для офіційної Москви було використання вдалого моменту з мінімальним ризиком непорозуміння з сусідніми державами найближчого західного регіону – Польщею, Чехословаччиною, Румунією. Виходячи з цього, усі територіальні «придбання» СРСР на західноукраїнському векторі у той час розглядалися крізь призму реальних можливостей захистити свої території. Конкретно йшлося про Румунію стосовно Північної Буковини, Польщу стосовно Східної Галичини, Чехословаччину стосовно Закарпаття. І хоча цей процес хронологічно був розірваний подіями Другої світової війни кінцева мета залишалася лише питанням часу. ... Відтак, і Закарпаття стало тим регіоном, яке могло стати базою для подальшого поширення політики радянізації у всіх її проявах на західному напрямку» [35, с. 256-257].

Автор виділяє умовні «маневри і проекти» Радянського Союзу, що мали політично-стратегічні особливості та регіональну специфіку дії в кожному конкретному випадку: Маневр № 1 – 1939 р. (умовний проект «Польща мінус Східна Галичина»); Маневр № 2 – 1940 р. (умовний проект «Румунія мінус Північна Буковина»); Маневр №3 – 1945 р. (умовний проект «Чехословаччина мінус Закарпаття»). Останній передбачав, що Чехословаччина, як союзник Радянського Союзу у Другій світовій війні, поставлена в умови безвідмовності в претензійних питаннях «великого друга». Метод дії зовсім інший. Здійснюється юридична, у дусі міжнародної практики, формально-демократична процедура підписання Договору між державами, який реалізує «возз'єднавчий» процес (хоча на місцях підґрунтя готується також військовими).

Ефект сприйняття нової влади здійснюється через репресії проти місцевого населення. Радянізація закарпатців знаходить ще більш логічне етнонаціональне обґрунтування. Результат – Закарпаття «повертається у лоно матері-України» [35, с. 258].

Проте із приєднанням Закарпаття до Української РСР проблема етнічних українців не була цілковито вирішеною. Із розмежуванням кордонів значна частина українських етнічних земель відійшла до Чехословаччини. На думку дослідників: «Неприєднання Пряшівщини – цієї найзахіднішої гілки української етнічної території – в 1945 році було умотивоване політичними виглядами по відношенню до Чехії, з якою як новим сателітом ССРСР, треба було Москві мати дружні взаємини, так у відношенні і до словаків, які у 1945-1946 рр. мали нестерпну ненависть

до «поневолювачів» чехів, горіли неприязню до ЧСР, просуваючи навіть ідею бути складовою частиною Советського Союзу (!), аби лише не Чехії. Щоб не дражнити амбіцій словаків, Москва лишила при автономній Словаччині в межах ЧСР українську Пряшівщину, не висуваючи тоді навіть цієї проблеми» [34, с. 334-335].

Нагадаємо, що 1 березні 1945 р. була утворена Українська Народна Рада Пряшівщини, яка звернулася до голови Ради міністрів УРСР, маючи на меті приєднати чотири райони Словаччини – Стропків, Бардієв, Гуменне, Меджилабірці – до України. Рішення пряшівських українців було навіть опубліковано в газеті «Пряшівщина» 18 березня 1945 р. Але Київ не відповів на ці звернення.

На думку В. Макарчука: «Пояснення, яке пропонують сучасні автори читачам, зовні просте: українські інтереси для Сталіна були лише ширмою, за якою він ховав імперські устремління Росії; крім того, для комуністичної Москви важливим завданням бачилось завдання створення світової системи соціалізму, заради якої легко можна було пожертвувати українськими інтересами» [27, с. 418].

Подібна ситуація склалася й з українцями Мараморощини. Ще 22 жовтня 1944 р. окружний Народний Комітет у Рахові схвалив «Меморандум до правительства Чехословацької республіки». У ньому йшлося: «Населення Рахівського округу та заступники другої частини Мараморощини з долини Борші спонтанно та одноголосно просять і домагаються у влади чехословацької республіки, щоб ціла Мараморощина із Сиготом, його столицею та цілою долиною Борші була прилучена до Карпатської України в рамках Чехословацької республіки» [15, арк. 21].

Подібні возз'єднавчі стремління були в українського населення Мараморош-Сігетського округу. 27 січня 1945 р. у Мараморош-Сігеті відбулися збори єдиного народного демократичного фронту, які схвалили рішення возз'єднатися із Закарпатською і Радянською Україною. Вже 4 лютого 1945 р. в Мараморош-Сігеті відбувся I з'їзд народних комітетів округу, де схвалено спеціальну петицію про возз'єднання з Радянською Україною. Додатково цю петицію було підкріплено 46-ма петиціями з українських сіл Мараморощини з майже 40 тис. підписів. «Слід додати й те, що українці Мараморощини поставили свої підписи і рід Маніфестом, який прийняв Перший з'їзд народних комітетів Закарпаття 26 листопада 1944 року в Мукачеві і яким висловлювалася воля про возз'єднання з Радянською Україною. – Написав історик В. Сергійчук. – На цьому, до-речі делегація Мараморощини просила приєднати цю територію до Закарпатської України» [34, с. 336].

17 лютого 1945 р. окружний народний комітет Мараморош-Сігетської округи звернувся до голови НРЗУ І. Туряниці з проханням направити в Мараморош-Сігетську округу спеціалістів для організації нормальної роботи. «По всіх українських селах організовано сільські Народні Комітети, що керують селами, а в румунських ми назначуємо комісарів, що

в імені О.Н.К. керують румунськими селами, пока там не зорганізують-ся також місцеві Народні Комітети» [3, арк. 1], – йдеться в документі.

Саме в цей час вирішувалося питання про майбутню державну приналежність Мараморощини. 16 березня 1945 р. Народною Радою Закарпатської України схвалено Декрет «Про адміністративний поділ Закарпатської України» [6]. В документі Закарпатська Україна адміністративно ділилася на 14 округів: Берегівський, Велико-Березнянський, Волівський (нині Міжгірський район), Іршавський, Мукачівський, Нижньо-Веречанський (Воловецький район), Перечинський, Рахівський, Свалявський, Севлюшський (Виноградівський район), Тячівський, Хустський, Мараморош-Сиготський.

Як бачимо з документу, всі райони в документі поміщені за алфавітним принципом, тільки Мараморош-Сиготський порушив цей принцип. Він мав розміщуватися після Іршавського округу. Можливо, укладачі документу не були на сто відсотків упевнені у майбутній приналежності Мараморощини і для цього помістили Мараморош-Сиготський округ наприкінці документу [6, арк. 15].

Визначені в документі і міста Закарпатської України. В їхньому переліку знаходимо Мараморош-Сигот [3, арк. 16]. Проте вже у «Виказі міст і округів Закарпатської України», які містяться наприкінці цієї ж архівної справи, Мараморош-Сиготський округ в списку округів, м. Мараморош-Сигот у переліку міст Закарпатської України відсутні. Якщо у попередньому документі налічувалося 14 округів із 547 селами, то в цьому маємо 13 округів із 491 селом.

Задумам приєднати Мараморош-Сиготську округу до Закарпатської України не судилось здійснитися. Причини були різними. Трактуються ці події українською та румунською історіографією на сучасному етапі неоднаково. Українська соборницька парадигма трактує це як «рух українців за возз'єднання з Україною», румунська – як «сецесіоністські акції українських комуністичних елементів». Доцент Ужгородського університету М. Зан такої точки зору: «Можна констатувати, що епізод марамороських подій кінця 1944 – початку 1945 років тільки починає документуватись в наукових працях, а тому й не позбавлений принципів національної історіографічної телеології. З українського боку – як нездійснений шанс возз'єднання у межах етнографічних земель, а з румунської частини – як короткий період ганебної радянської окупації та провокація іредентистського руху серед частини українського та угорського населення краю» [25, с. 97].

На нашу думку, Й. Сталін, підписавши договір про возз'єднання Закарпаття з УРСР і вирішивши геополітичні інтереси СРСР в Європі, не сильно переймався самою лінією кордону. Як приклад можемо назвати с. Малі Селменці, яке називають селом між двома світами. До Другої світової війни та й під час неї Селменці були одним селом, яке належало Великокапушанському округу Словаччини. Лінію кордону провели

практично посеред села, поділивши між Радянським Союзом і Чехо-словакчиною. Кордон прокладено просто по головній вулиці села [23]. По один бік – в Закарпатській Україні – залишилися понад 300 осель. З іншого боку – в Словаччині – понад 600. Родини розділили навпіл, пів-століття вони не могли нормально спілкуватися. За роки незалежності ситуація змінилася, та замість «залізної радянської завіси» постали шенгенські бар'єри.

Ініціаторами встановлення кордону на нинішньому місці були місцеві ґазди, які сподівалися, що в іншій країні не доведеться сплачувати борги. «Місцеві жителі не вірили, що такий кордон буде встановлено, поки будинок, що стояв прямо на кордоні, не був зруйнований разом з усіма іншими об'єктами, що до нього належали. Тоді ж побудували стіну заввишки 6 метрів разом зі сторожовими вежами прикордонного патрулювання. Протягом наступних 60 років мешканцям обох сіл було заборонено перетинати кордон у цьому місці», – розповів місцевий історик В. Петровка [32]. Для того, щоб потрапити з Малих Селменців до Великих, потрібно було зробити коло завдовжки 70-80 км. Таким чином у той час визначали кордони.

Дослідник А. Пушкаш притримується думки, що саме завдяки вмілим дипломатичним діям радянського керівництва наприкінці Другої світової війни в Європі проблема возз'єднання Закарпатської України з УРСР була вирішена. Це виразилося не тільки у відмові Угорщини на територію Закарпаття, але і в згоді європейських держав на возз'єднання краю з Україною [33, с. 440]. Подібної точки зору притримуються сучасні українські історики: «Одним із найважливіших міжнародних питань повоєнного часу, що безпосередньо стосувалися України, було визнання Сполученими Штатами Америки та іншими державами антигітлерівської коаліції західних кордонів Радянського Союзу Договір СРСР та Чехословацької Республіки, відмова Румунії від претензій на Буковину створили сприятливі умови для позитивного вирішення проблеми» [31, с. 341].

Слід зауважити, що відразу ж із вступом Червоної армії питання кордонів не піднімалося. Були сподівання, що Чехословацька адміністрація відновить свою присутність у краї. 28 жовтня 1944 р. чехословацька делегація, очолювана Ф.Нємецом, прибула в Хуст [28, с.57]. Але Москва мала свої плани щодо повоєнної долі Закарпаття.

Навіть у «Маніфесті Першого З'їзду Народних Комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною» жодного слова немає про кордони. Стосовно краю, його мешканців вживаються слова «закарпатсько-український народ», «народ Закарпатської України», «історія Закарпатської України» [16, с. 2-3]. Навіть у пунктах 2 і 3, які стосувалися адміністративних змін не йшла мова про території чи кордони. У п. 2 йшлося: «Просити Верховну Раду Української Радянської Соціалістичної Республіки і Верховну раду Со-

юзу Радянських Соціалістичних Республік включити Закарпатську Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки» [16, с. 2]. У п. 3 вживається термін «територія», але без чітких її обрисів: «Обрати Народну Раду Закарпатської України, як єдину центральну владу, діючу по волі народу на території Закарпатської України» [16, с. 3].

Наступним документом, де вживається термін кордон був «Декрет ч. 30. про виселення секелських доріжних сторожів поза державні границі» [17, с. 2-3] від 12 січня 1945 р. Але і тут кордони не окреслювалися.

Не було визначено територію й у такому важливому документі НРЗУ як «Декрет ч. 39. Про організацію державно-адміністративного управління Закарпатської України» 9 лютого 1945 р. Тут вказувалися функції та повноваження законодавчої та виконавчої влади різних рівнів (Президії НРЗУ, окружних, міських і сільських народних комітетів). Вказувалося, що «НРЗУ як вищий орган державно-адміністративного управління Закарпатської України ... встановлює кордони і поділ округів та переводить зміни в поділі територіальних адміністративних одиниць» [18, с. 23-24]. Проголошувалося столиця Закарпатської України – м. Ужгород. Окружні народні комітети мали розташовуватися в окружних центрах: Берегово, Великий Березний, Волове (із 1953 р. – Міжгір'я), Іршава, Мараморош-Сигот (нині Румунія), Мукачево, Перечин, Рахів, Свалява, Севлюш (нині м. Виноградів), Тячево, Ужгород, Хуст. Як бачимо, із сьогоднішніх районних центрів тут відсутній Воловець, а Мараморош-Сигот нині є окружним центром Румунії. «Про поділ округів буде виданий окремих декрет» [18, с. 24], – йшлося в документі. Статус міст отримали Ужгород, Мукачево, Берегово, Севлюш, Хуст, Мараморош-Сигот [18, с. 25].

Для охорони території Закарпатської України і для «врегулювання господарських взаємин окремих громадян і організацій з закордоном» 1 квітня 1945 р. Народна Рада Закарпатської України схвалила постанову «Про організацію пограничної сторожі Закарпатської України» [19]. Керівництво прикордонною службою покладалося на начальника Центрального штабу народних дружин. Він комплектував начальницький і рядовий склад прикордонної служби, давав дозволи на озброєння. При кожній прикордонній станції мали бути уповноважені представники «в справах внутрішніх і державної безпеки та в справах фінансів» [19, с. 90]. Ввіз товарів на територію Закарпатської України дозволявся вільно і без обмежень, а вивіз відповідно до спеціальної інструкції уповноваженого Народної Ради у справах фінансів, затвердженої головою Народної Ради.

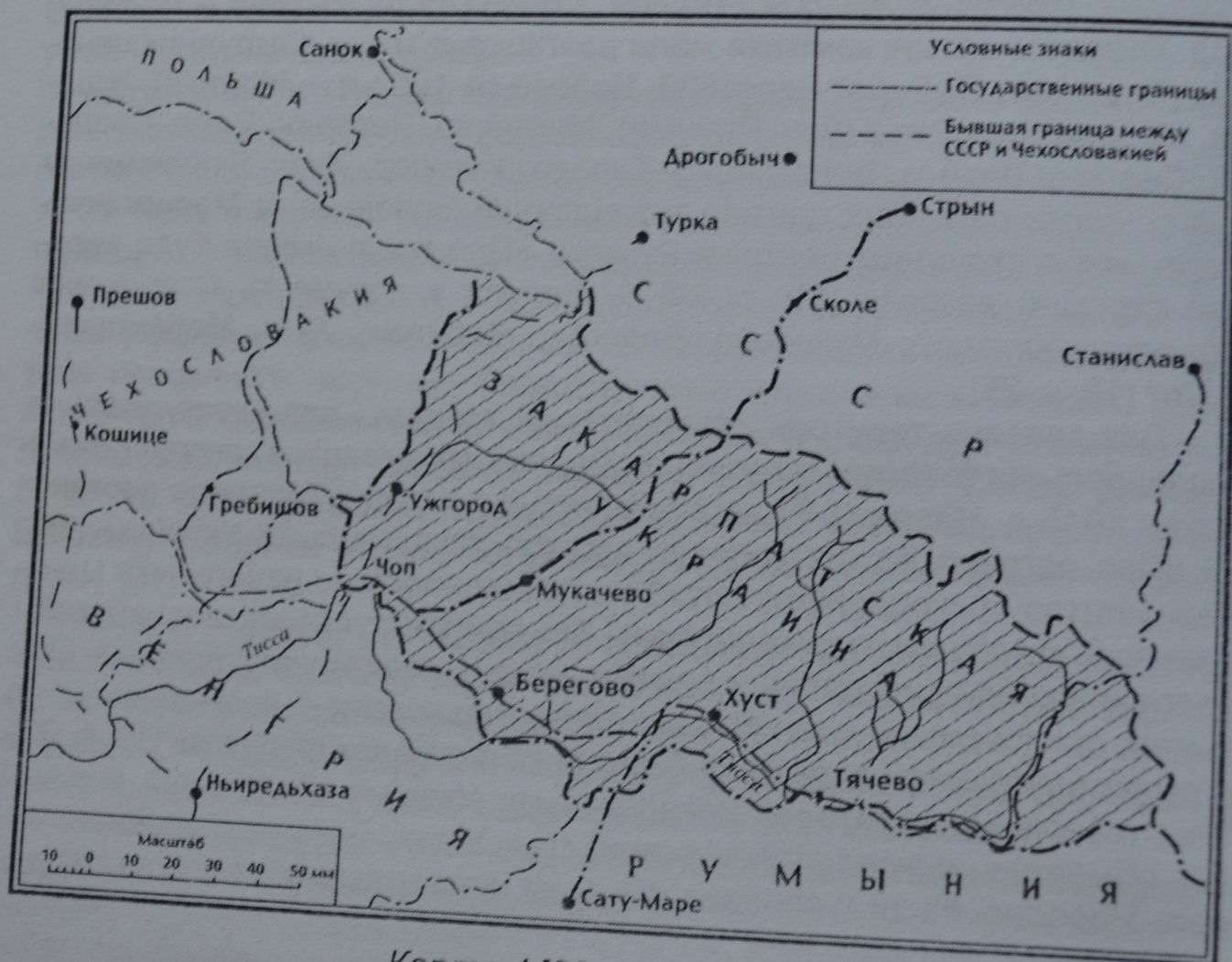
23 червня 1945 р. НРЗУ ухвалила спеціальну постанову, що забороняла вивіз сільськогосподарських продуктів і товарів широкого вжитку із Закарпатської України, а також ввезення грошей сумою понад 500 пенге, або 1250 крон. Порушення цих норм каралося позбавленням волі до двох або трьох років і конфіскацією майна або грошей [21, с. 153-154].

З метою обліку іноземних громадян, а також впорядкування видачі перепусток громадянам Закарпатської України, що виїжджали за кордон НРЗУ 28 червня 1945 р. (за день до підписання Договору про возз'єднання Закарпатської України з Українською РСР) видала спеціальну постанову [22, с. 155]. Видача перепусток для поїздки закордон стала виключно прерогативою органів внутрішніх справ. Навряд чи це просте співпадіння. Радянське керівництво спробувало посилити контроль за перетином кордону сусідніх держав і Закарпатської України, територією, що незабаром мала стати складовою частиною СРСР.

На момент підписання договору кордони Закарпатської України із сусідніми державами були встановлені. Від Закарпатської України до Чехословаччини відійшла Пряшівщина, а до складу Румунії – Мараморош-Сиготський округ.

КАРТА ЗАКАРПАТСКОЙ УКРАИНЫ

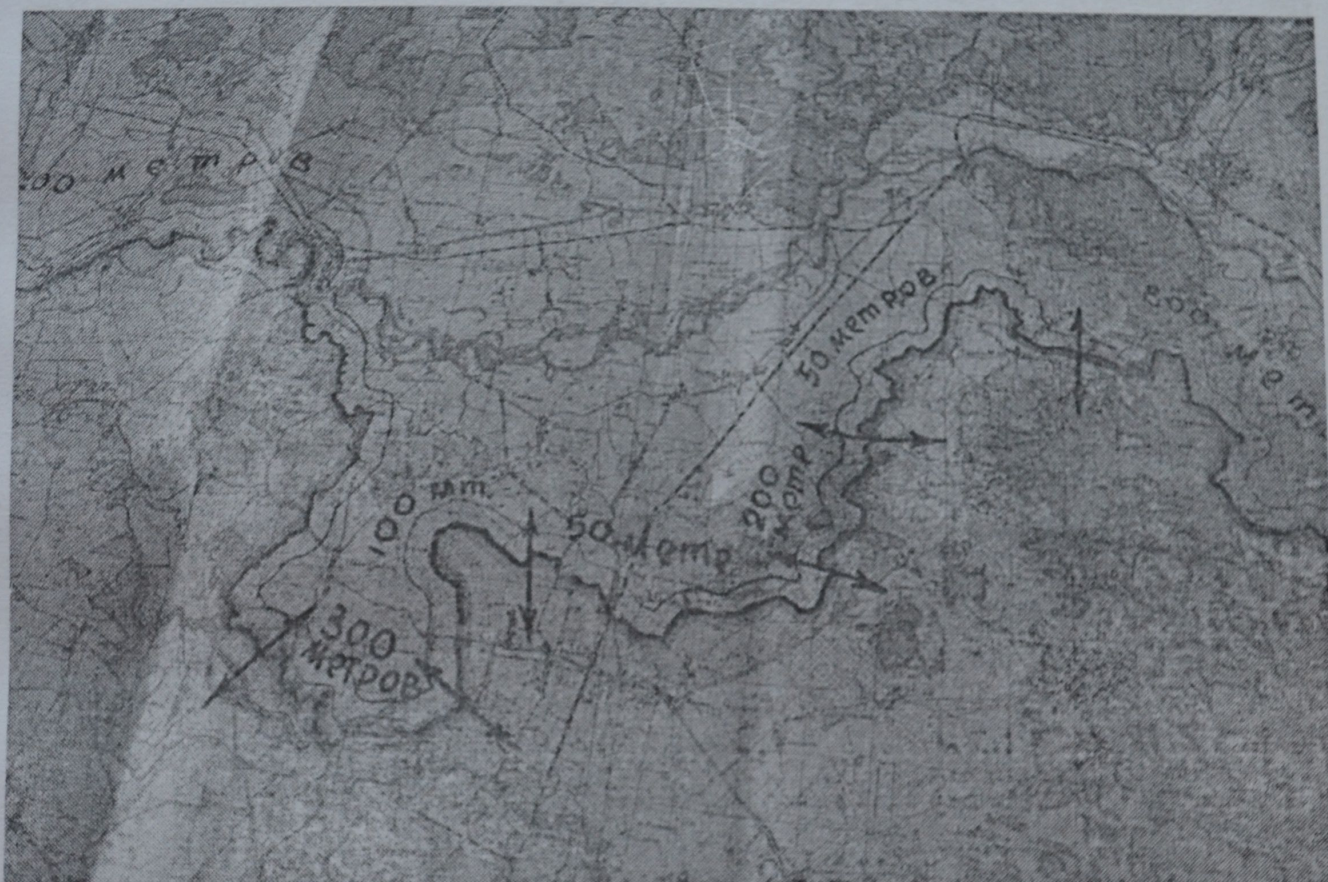
после подписания Договора между Союзом Советских Социалистических Республик и Чехословацкой Республикой о Закарпатской Украине 27 июня 1945 года

Карта 1 [33, с. 432-433].

Новостворені кордони починають укріплюватися. 7 серпня 1945 р. НРЗУ схвалила постанову № 3309 «Про розміщення погранзастав на кордоні Закарпатської України з Угорщиною та Румунією» [1]. На ділян-

ці кордону від Вилока до Требушан (зараз Ділове) утворювалося 13 застав: Вилок, Неветленфалу (Дяково), Петрово, Велика Паладь, Дюла, Гудя, Велятино, Вишково, Тячів, Тересва, Солотвино, Великий Бичків, Требушани. Штат кожної застави складав 1 начальник застави, 3 начальники поста, 9 постових, 1 повар. Встановлювалася оплата праці прикордонників: начальник застави – 850 пенге, начальник поста – 500 пенге, постовий – 400 пенге, повар – 300 пенге [1, арк. 1]. Постачали продовольство для прикордонників за фіксованими державними цінами. Контроль за несенням служби на кордоні покладался на штаб народних дружин управління внутрішніх справ Закарпатської України.

*Карта 2. Закарпатська Україна з прикордонною смугою.
7 вересня 1945 р. [14, арк. 2]*

Між Угорщиною і Закарпатською Україною в цей час виникли певні територіальні непорозуміння. У нашому розпорядженні є цікавий документ «Постанова Народної Ради Закарпатської України від 15 серпня 1945 року» – всього на одній сторінці, але про вагомість його свідчать три резолюції – «Таємно», «Не публікувати», «В архів спецчастини. З.Х.1945». На відміну від попереднього документу, його, крім голови НРЗУ І. Туряниці та уповноваженого НРЗУ у справах внутрішніх і державної безпеки І. Ваша, підписали всі члени Народної Ради. «В зв'язку з тим, що мадярські пограничними порушили природну границю між

Мадярщиною і Закарпатською Україною, самочинно заняли землю Закарпатської України, Народна Рада Закарпатської України постановляє: 1. Встановити границю між Мадярщиною і Закарпатською Україною по річці Тиса від населеного пункту Соловка Сатмарчикі (виключно)» [2, арк. 1], – йдеться в документі. Параграф другий цього документу зобов'язував уповноваженого І. Ваша «протягом доби з 16 на 17 серпня 1945 року військами Народної Дружини Закарпатської України заняти переправи по річці Тиса і установити пограничну службу» [2, арк. 1].

Проте закарпатоукраїнсько-угорський кордон неодноразово порушувався тепер уже прикордонниками Закарпатської України. Прикордонна служба в цей час комплектувалася переважно військовослужбовцями Червоної армії. Про взаємини військових із місцевим населенням і владою ми писали в окремому дослідженні [29]. Прикордонники-військовослужбовці поводили себе як господарі. Вони розглядали Угорщину, як державу окуповану Червоною армією. Порушення ними кордону стало систематичним.

На чисельні скарги місцевого угорського населення відреагував заступник голови Союзної контрольної комісії в Угорщині генерал-лейтенант Свірідов, який 19 вересня 1945 р. надіслав секретного листа голові НРЗУ І. Туряниці [4, арк. 1-3]. В ньому, зокрема, йшлося, що 1 вересня 1945 р. 8 прикордонників Закарпатської України, озброєних автоматами і рушницями, обстріляли угорську прикордонну заставу в районі с. Надь-Лонья, перейшли кордон для грабунку продуктів у місцевого населення. Наступного дня три групи прикордонників по 6 осіб кожна із двома підводами, перейшли угорський кордон і проникли на територію Угорщини вглиб до 5 км у районі с. Тарпа, розграбувавши два винні склади. З угорськими прикордонниками зав'язалась перестрілка [4, арк. 1]. 5 вересня 1945 р. з цією ж метою 30 прикордонників вторглися в Угорщину поблизу с. Надь-Лонья і завдали матеріальних збитків місцевому населенню [4, арк. 2].

У листі відзначалося, що прикордонники Закарпатської України систематично сприяють вивозу продуктів через кордон спекулянтами, обміну цих продуктів на сіль, що підриває економіку Угорщини. На вимогу угорського уряду Союзна контрольна комісія просила НРЗУ врегулювати ситуації. «Якщо з Вашої сторони не буде прийнято рішучих мір до припинення прикордонних інцидентів, я буду просити Маршала Ворошилова поставити це питання офіційно перед Урядом СРСР» [4, арк. 3], – резюмував генерал-лейтенант Свірідов.

Ускладнювалася ситуація й тим, що у липні 1945 р. Чехословацька згорнула діяльність своєї фінансової прикордонної міліції на території Закарпатської України [3, арк. 5]. Чехословацька влада дала прикордонникам вибір: залишитися у Закарпатській Україні або перебазуватися до м. Кошиці. Делегат Чехословацького міністерства внутрішніх справ І. Петрущак повідомив у листі до НРЗУ від 18 липня 1945 р.: «...отри-

мав з Праги телеграму, в якій повідомляють мене про те, що був виданий розказ на припинення діяльності фінсторожі і в яким просять мене, аби подати при відході членів фінанс. сторожі та при евакуації їх родинам допомогу» [3, арк. 6].

2 серпня 1945 р. голова НРЗУ І. Туряниця направив листа уповноваженому І. Вашу щодо «ліквідації фінансів на лінії Вілок-Трибушани». В ньому йшлося: «Згідно змісту телеграми надісланої Міністерством фінансів ЧСР тов. Петрущаківі, на лінії Вілок-Требушани негайно приступіть до ліквідації чехословацької пограничної сторожі, яку належить замінити нашими пограничними органами» [3, арк. 7].

Паралельно НРЗУ проводить адміністративно-територіальну реформу. У лютому 1945 р. на прохання жителів верховинських сіл Свалявського округу піднято питання про створення окремого округу. 23 лютого 1945 р. голова НРЗУ І. Туряниця дав вказівку уповноваженому в справах комунальних П. Сові вирішити питання. Декретом від 16 березня 1945 р. на території Закарпатської України створено Нижньо-Верецький округ із центром у с. Нижні Верецьки (нині Нижні Ворота) шляхом відлучення 31 села від Свалявського округу [7, арк. 1-4].

11 вересня 1945 р. відбулося спільне засідання окружного комітету Комуністичної партії Закарпатської України й окружного народного комітету Нижньоверецького округу, де постало питання про перенесення окружного центру в с. Воловець. Причини – економічні, комунікаційні, політичні: транспортний зв'язок особливо зимою дуже утруднений; село Нижні Верецьки не має контингенту учнів для відкриття неповної середньої та повної середньої школи для навчання дітей робітників, які прибули з Радянської України; в с. Нижні Верецьки невеликий та зруйнований житловий та комунальний фонд, нема можливості розмістити урядові установи, бази і склади заготзерна, заготконтори, окружного кооперативу тощо. Натомість с. Воловець розміщене на головній магістралі залізниці, поблизу розташовано 70 % населення всіх сіл округу. Воловець є промисловим і культурним центром, має певний житловий фонд [8, арк. 1].

Постановою НРЗУ від 25 жовтня 1945 р. Нижньоверецький округ перейменований у Воловецький з окружним центром у с. Воловець [8, арк. 3]. Народна рада Закарпатської України з цього приводу видала спеціальний декрет [8, арк. 5], що вступив у силу з 1 листопада 1945 р.

Адміністративного поділу Закарпатської України стосувався і декрет від 30 серпня 1945 р. «Про зачислення поселень міського типу на Закарпатській Україні» [9]. До поселень міського типу віднесено Великий Березний, Волове, Іршава, Нижні Верецьки, Перечин, Рахів, Свалява, Тячів – в них діяли окружні народні комітети; Вілок, Великий Бичків, Довге, Дубове, Королево, Середнє, Солотвино, Ясіня – в них створені сільські народні комітети [9, арк. 1-1 зв.]. «Здійснення цього декрету супроти дотеперішнього стану настане така зміна, що Народні Комітети будуть називатися «міськими» і що за плановою розбудовою цих міст

буде комунальний відділ Народної Ради, а також заповнення місць службовцями має бути переведено згідно приложеного відпису» [9, арк. 4], – розтлумачили його дію чиновники.

У Державному архіві Закарпатської області знаходимо матеріали про те, що жителі с. Нове Село Берегівської округи вимагали для себе статус «великого села» [10]. 29 серпня 1945 р. вони звернулися до окружного народного комітету, бо статус «великого села» цей населений пункт отримав ще 15 липня 1941 р. Тоді це передбачало, що «громадяни на себе перебрали збір і сплату всякого рода видатків, пов'язаних зі зміною назви» [10, арк. 1]. Подібна самоврядність у плани нової влади не входила. 31 вересня з Ужгорода відповіли: «В справі призначення селові Нове Село характеру великого села повідомляємо Вас, що вона не є актуальною, позаяк у нас розрізняємо тільки села, міста та міста міського типу (так у документі – В.М.). Про це просимо повідомити СНК Нового Села» [10, арк. 5 зв.].

Захотіли статусу селища міського типу і жителі с. Люта Великоберезнянської округи. Бо «село Люта є розположене на 12 кілометровій долині і має 4.500 населення. В селі Люта є голова СНК і секретар, які своєю адміністративну працю виконати не в силі, навіть із сторони контрролі, зачим село розтягнене на віддалені від себе частини: Границя, Кривуля, Заглубокій, Центрум і Пила» [108, арк. 6]. Прохання не було задоволене. «Народна Рада З.У. при виданні декрету про зачислення поселень міського типу брала до уваги центрально положені села та по міському побудовані села, які в майбутньому можуть статися районними центрами. Позаяк село Люта цим вимогам не відповідає, тому зазначений декрет не може бути доповнений» [10, арк. 7], – надійшла відповідь від Народної Ради Закарпатської України.

До НРЗУ поступила значна кількість заяв про об'єднання або розділення сіл, які зазнали адміністративних змін за часів угорської окупації. Наприклад, жителі с. Паладь Комарівці просили Народну Раду Закарпатської України розділити «ці два села (с. Паладь і с. Комарівці – В.М.) були мадярською владою проти волі народу злучені. Зачим жителі обох цих сел за жодних умов не хотять спільно господарювати» [11, арк. 1].

Подібних прикладів чимало: присілок Леншовці клопотав про відділення від с. Лохово Мукачівського району [11, арк. 44], присілок Гонцош – від с. Березово Хустської округи [11, арк. 62], присілок Шардик – від с. Великий Раковець Іршавської округи, присілок Тошнад – від с. Ардів Берегівської округи. Двом останнім це вдалося. НРЗУ видала декрет від 27 липня 1945 р. про розділення цих сіл [11, арк. 11]. Цього ж дня Драгово розділили на два села Драгово і Вільшани [11, арк. 41]; Горінчово на села Горінчово і Монастирець [11, арк. 65] в межах Хустської округи.

На Мукачівщині склалася непроста ситуація. 4 квітня 1945 р. жителі с. Горонда Мукачівської округи написали до НРЗУ колективного листа з вимогою відділити від них с. Страбичово, насильно приєднане

угорською владою 1943 р. Обидва села мали спільну назву Мезитеребеш-Страбичово (Велике Страбичово). Угорці мадяризували слов'янські назви населених пунктів. Аргументами для роз'єднання цих сіл стало те, що Горонда лежить між селами Страбичово і Жнятино, тут є можливості для відкриття семирічки для жителів і сусідніх сіл. До 1943 р. Горонда була окружним центром [11, арк. 26-27].

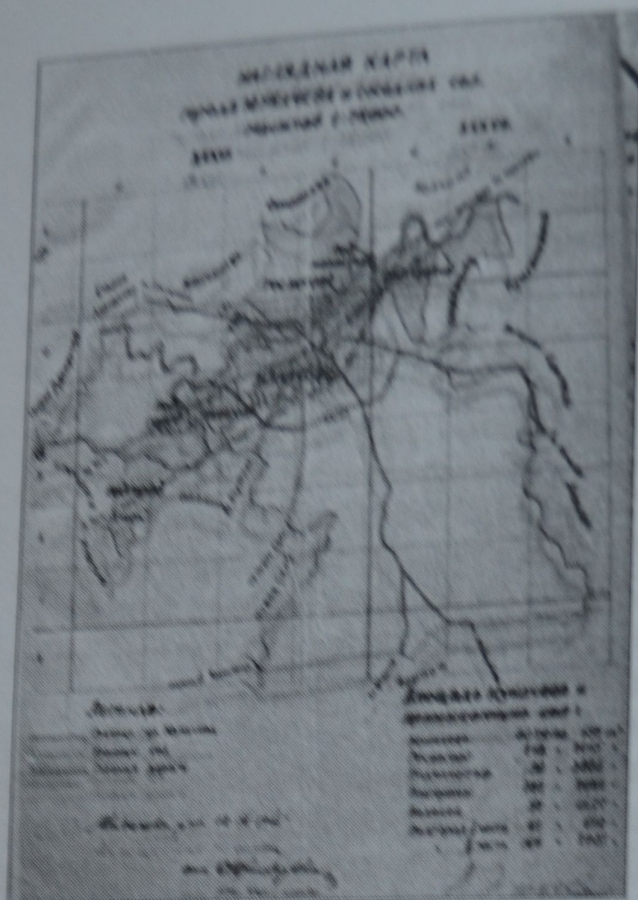
Постановою Народної Ради Закарпатської України від 17 травня 1945 р. скасовувалося розпорядження угорського міністерства внутрішніх справ, за яким два села Страбичово і Горонда об'єднувалося в одне Мезитеребеш-Страбичово [20, с.133].

Натомість жителі Жнятино виявили бажання приєднатися до Горонди. «Народний Комітет села Жнятино заявляє, що бажає адміністративно приєднатися до села Горонда. Свою заяву обосновуємо тим, що село Горонда много ближче від Жнятина до Горонди три кілометри, а до Дерцена вісім км. Крім того село Дерцен мадярское, що причиняє нам много трудностей і неприємностей» [11, арк. 25], – писали жнятинці у листі від 2 квітня 1945 р. до НРЗУ.

Подеколи в окремих сіл виникали певні незадоволення стосовно їхньої належності до тої чи іншої адміністративної округи. З цього приводу Народна Рада Закарпатської України 20 квітня 1945 р. видала навіть спеціальну постанову. Село Завидово залишилося в Мукачівській округі, Рокосово відійшло до Хустської округи, Нижній Шард, Великий Раковець, Малий Раковець – до Іршавської [11, арк. 33].

Для полегшення роботи адміністративних органів начальник президентського відділу НРЗУ Попович 24 жовтня 1945 р. звернувся до «Жилкомунпроекту» з проханням виготовити для президії Народної Ради Закарпатської України 5 карт масштабом 1:3000000. Наступного дня він отримує вказівку від начальника 5 відділу державної безпеки: «Для зручності в роботі, прошу Вашої вказівки виготовити для нас карту топографічну з вказівкою районів та наявних в них сіл» [13, арк. 1-2].

Адміністративною реформою НРЗУ передбачалося розширення території найбільших міст краю Ужгорода, Мукачева, Берегова за рахунок прилеглих сіл. У ДАЗО знаходиться архівна справа, присвячена цій проблемі [12]. Цікавим є «Проект декрету» з приєднання навколишніх сіл до м. Мукачева, направлений 16 березня 1945 р. (задовго до підписання договору про входження Закарпаття до УРСР) для ознайомлення полковнику С. Тюльпанову. Мова йшла про приєднання Паланка, Підгороду, Росвигова, Підмонастиря і Підгорян до Мукачева. Разом з описом економічних переваг читаємо: «В інтересах безпеки необхідно посилити контроль над названими пригородами, які легко можуть служити базою діяльності і місцем укриття різного роду диверсантів і кримінальних елементів. Сільська міліція внаслідок свого складу (сільські хлопці) не може справитися з подібними складними завданнями, адже для цього потрібно спеціально навчений склад» [12, арк. 1 зв.].

Карта 3. Із проекту декрету про приєднання до Мукачеве навколишніх сіл [12, арк. 2]

«З політичної точки зору необхідно збільшити кількість корінного русського/українського населення міста тому, що в недалекому вже майбутньому відбудуться вибори на нових демократичних засадах, відповідно до конституції СРСР. – Зазначив М. Федорко, юрисконсульт м. Мукачеве, який готував цей документ. – Населення міста в цей час, за своїм строкатим станом є важким наслідком мадяризаторської, германізаторської, чехізаторської політики бувших загарбників і тому на більшість населення під час виборів не можна розраховувати навіть на лояльне, по меншій мірі, відношення до Радянської влади». «Відносно общини Підмонастир ясно, що в цей час не можна терпіти цей пережиток феодального ладу» [12, арк.1 зв.], – йдеться в документі. Такі цілі переслідувала влада, об'єднуючи села у

межах міста. Терміновість підготовки проекту його автори пояснювали можливістю перенесення столиці Закарпатської України до Мукачеве.

Декретом НРЗУ від 20 квітня 1945 р. села Павшин, Паланок, Підгород, Підгоряни, Підмонастир і Росвигово були виключені зі складу Мукачівського округу і приєднані до міста [12, арк. 6].

Територіально розширилося і м. Ужгород. Декретом НРЗУ від 1 жовтня 1945 р. до міста прилучена територія в районі вул. Капушанської під назвою «Боздош» [12, арк. 48]. Декретом від 13 грудня 1945 р. до м. Берегове прилучено с. Ардів [12, арк. 49].

Народна Рада Закарпатської України у 1944-1946 рр. здійснила адміністративно-територіальну реформу і сформувала кордони Закарпатської України. До формування території Закарпатської України долучилося найвище керівництво Радянського Союзу, для якого головним стратегічним питанням було закріпитися за Карпатами. Історичні чи етнічні кордони українців краю для нього не відігравало великої ролі. Після підписання договору про входження Закарпаття до складу УРСР, НРЗУ при сприянні Червоної армії укріпило нові кордони. Одночасно проведено адміністративно-територіальну реформу. Її суть зводилася до утворення окружних центрів, селищ міського типу, об'єднання чи поділу сіл, включення приміських сіл до міст.

ДЖЕРЕЛА

1. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). – Ф. Р-14; Президія Народної Ради Закарпатської України. – Оп. 1. – Спр. 99; Постанова НРЗУ про відкриття прикордонних застав по кордону Закарпатської України з Угорщиною і Румунією. 7 серпня 1945 р. – 2 арк.
2. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 100; Постанова НРЗУ про встановлення кордону між Угорщиною і Закарпатською Україною по р. Тиса. 15 серпня 1945 р. – 1 арк.
3. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 101; Постанова НРЗУ про організацію охорони кордонів Закарпатської України та листування з Уповноваженим внутрішніх справ і державної безпеки НРЗУ про припинення діяльності чехословацької прикордонної сторожової охорони. 5 квітня 1945 – 2 серпня 1945 р. – 7 арк.
4. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 102; Повідомлення заступника голови Союзної Контрольної Комісії в Угорщині генерал-лейтенанта Свірідова про порушення державного кордону Угорщини в районі Вашарошнамень прикордонниками Закарпатської України. 18 вересня 1945 р. – 3 арк.
5. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 103; Звернення Мараморош-Сигітського (Румунія) округового Народного комітету про прийняття першим з'їздом м. Сигот рішення про возз'єднання їх з Закарпатською Україною про організацію сільських Народних комітетів українських сел, про відкриття шкіл з українською мовою навчання та про направлення службовців у Мараморош-Сигітський округ. 17 лютого 1945 р. – 1 арк.
6. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 105; Декрет НРЗУ про адміністративний поділ Закарпатської, список округів, міст, міст округової підпорядкованості та сіл по округах. 16 березня 1945 р. – 19 арк.
7. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 106; Декрет НРЗУ про створення Нижньо-Веречанського округу. 23 лютого – 16 березня 1945 р. – 5 арк.
8. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 107; Декрет НРЗУ про перейменування Нижньо-Веречанського округу на Волівецький та перенесення центру округу у с. Воловець. 11 вересня – 9 грудня 1945 р. – 14 арк.
9. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 108; Декрет НРЗУ про затвердження селищ міського типу. 1 вересня – 23 жовтня 1945 р. – 4 арк.
10. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 109; Листування з округовими народними комітетами про зарахування сіл Нове Село і Люта до числа селищ міського типу. 29 серпня – 10 листопада 1945 р. – 7 арк.
11. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 110; Декрети НРЗУ та листування з округовими народними комітетами про об'єднання та розділення сіл на території Закарпатської України. 12 січня – 10 листопада 1945 р. – 82 арк.
12. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 111; Декрети НРЗУ про приєднання сіл до міст Берегово, Мукачево, Ужгород. 12 березня – 14 грудня 1945 р. – 55 арк.
13. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 112; Звернення Управління державної безпеки ЗУ про виготовлення карти Закарпатської України. 24-25 жовтня 1945 р. – 2 арк.

14. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 200: Карта УРСР, Польщі і Чехословаччини відділу військово-топографічної служби Прикарпатського військового округу. 7 вересня 1945 р. – 2 арк.
15. ДАЗО. – Ф. Р-211: Рахівський окружний народний комітет. – Оп. 1. – Спр. 1: Циркуляри і розпорядження Уповноважених Народної Ради Закарпатської України, та листування з ними і сільськими народними комітетами про перепис населення, встановлення робочого дня, вибори членів народних комітетів та інші організаційно-адміністративні питання. 24.10.1944 – 31.12.1945. – 21 арк.
16. Маніфест Першого З'їзду Народних Комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною // Вісник Народної Ради Закарпатської України (Далі – Вісник НРЗУ). – 1944. – 30 листопада. – С. 2-3.
17. Декрет ч. 30. Про виселення секелських доріжних сторожів поза державні границі // Вісник НРЗУ. – 1945. – 15 січня. – С. 2-3.
18. Декрет ч. 39. Про організацію державно-адміністративного управління Закарпатської України // Вісник НРЗУ. – 1945. – 15 лютого. – С. 23-27.
19. Постанова Народної Ради Закарпатської України про організацію пограничної сторожі Закарпатської України // Вісник НРЗУ. – 1945. – 15 квітня. – С. 90-91.
20. Постанова Народної Ради Закарпатської України про зрушення розпорядження мадь. міністерства внутрішніх справ, якими були села Страбичово і Горонда злучені в одно село // Вісник НРЗУ. – 1945. – 31 травня. – С. 133-134.
21. Постанова Народної Ради Закарпатської України про боротьбу із вивозом із Закарпатської України продуктів сільського господарства і предметів масового вжитку та ввозом іноземних грошових знаків // Вісник НРЗУ. – 1945. – 30 червня. – С. 153-154.
22. Постанова Народної Ради Закарпатської України 1. Про порядок реєстрації людей-іноземців, що прибувають і вибувають. 2. Про порядок видачі пропусків громадянам, які виїжджають закордон // Вісник НРЗУ. – 1945. – 30 червня. – С. 155.
23. Глагола В. Закарпаття: Село, розділене колючим дротом. – Доступ: zakarpattia.net.ua/News/76481-Zakarpattia-Selo-rozdilene-koliuchym-drotom.
24. Евсеев И. Народные комитеты Закарпатской Украины органы государственной власти (1944-1945). – М., 1954. – 148 с.
25. Зан М. Визволення Закарпаття та рух українців Мараморощини за возз'єднання з Україною (контroversії вітчизняних та румунських дослідників) // Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку. – Ужгород, 2010. – С. 88-100.
26. Макара М. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). – Ужгород: Патент, 1995. – 108 с.
27. Макарчук В. Государственно-территориальный статус западно-украинских земель в период Второй мировой войны. – М., 2010. – 520 с.
28. Марьяна В. Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939-1945 гг. – М., 2003. – 304 с.

29. Міщанин В. Взаємовідносини окружних народних комітетів Закарпаття з військовими частинами Червоної армії в 1944-1950 рр. (на прикладі Волівського округу) // Carpatica-Карпатика. – Ужгород, 2003. – Вип. 22. – С. 69-76.
30. Нариси історії Закарпаття. – Т. II (1918-1945) / Ред. кол. І. Гранчак та ін. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 663 с.
31. Новітня історія України (1900-2000) / А. Слюсаренко та ін. – К.: Вища школа, 2000. – 663 с.
32. Петрів Н. Закарпатське село Малі Селменці – прямо на кордоні України та Словаччини. – Доступ: www.radiosvoboda.org/articleprintview/24954041.
33. Пушкаш А. Цивілізація или варварство: Закарпатье 1918-1945. – М., 2006. – 564 с.
34. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. – К., 2008. – 560 с.
35. Токар М. Відголоски радянської закарпатської України: завершальна фаза – Закарпаття // Іюнь 1940-го. Бессарабія и Северная Буковина в составе СССР. – М., 2010. – С. 255-263.

РЕЗЮМЕ | SUMMARY

**ГРАНИЦЫ
И АДМИНИСТРАТИВНЫЙ СТРОЙ
ЗАКАРПАТСКОЙ УКРАИНЫ
(1944-1946)**

**BORDERS AND ADMINISTRATIVE
STRUCTURE OF THE
TRANSCARPATHIAN UKRAINE
(1944-1946)**

Мищанин В. В.
(Ужгород)

Mischanyin V.
(Uzhhorod)

В статье речь идет об административном строе и границах Закарпатской Украины 1944-1946 гг. Автор указывает на территориальные вопросы, связанные с Пряшевщиной и Мараморош-Сиготщиной, исследует послевоенное обустройство границы и функционирование финансовой милиции, анализирует административную реформу Народной Рады Закарпатской Украины: создание окружных центров, поселков городского типа, объединение или разъединение сел, включение пригородных сел в состав городов Закарпатской Украины.

Ключевые слова: Народные Комитеты, село, город, округ.

The article focuses on the administrative structure and boundaries of the Transcarpathian Ukraine (1944-1946). The author points on the territorial issues related to Pryaschevschina and Maramarosh-Sigotschina, explores the postwar reconstruction of the boundary and the functioning of the financial police, analyzes administrative reform of the People's Parliament in the Transcarpathian Ukraine: the creation of the district center, towns, and villages of the union or separation, the inclusion of the suburban villages cities to the Transcarpathian Ukraine.

Keywords: People's Committees, village, city, county.